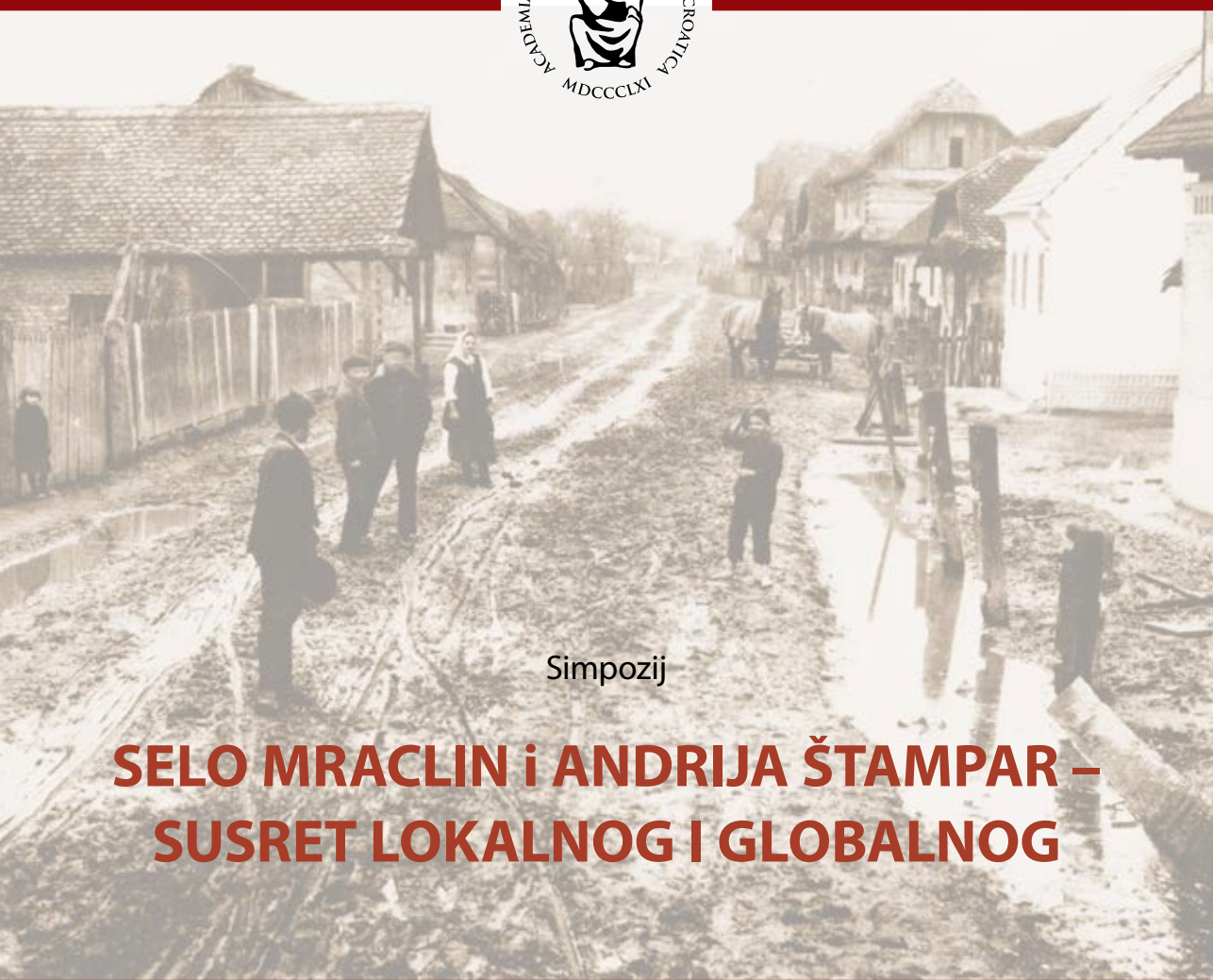

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

ZAVOD ZA ZNANSTVENOISTRAŽIVAČKI I UMJETNIČKI RAD HAZU, VELIKA GORICA

ŠKOLA NARODNOG ZDRAVLJA "ANDRIJA ŠTAMPAR", ZAGREB

Simpozij

SELO MRACLIN I ANDRIJA ŠTAMPAR – SUSRET LOKALNOG I GLOBALNOG

Mraclin,
20. rujna 2018.

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

ZAVOD ZA ZNANSTVENOISTRAŽIVAČKI I UMJETNIČKI RAD HAZU, VELIKA GORICA

ŠKOLA NARODNOG ZDRAVLJA "ANDRIJA ŠTAMPAR", ZAGREB

Simpozij

SELO MRACLIN I ANDRIJA ŠTAMPAR – SUSRET LOKALNOG I GLOBALNOG

Mraclin,
20. rujna 2018.

Organizator

**Zavod za znanstvenoistraživački i
umjetnički rada HAZU,
Velika Gorica**

**Škola narodnog zdravlja
"Andrija Štampar" Zagreb**

Znanstveni odbor

Marko Pećina, Željko Dugac,
Mirjana Kujundžić Tiljak, Željko Cvetnić

Organizacijski odbor

Željko Cvetnić, Dražen Barišić, Zvonko Kunić,
Katica Matković Mikulčić, Ratko Cvetnić,
Matija Kos, Tihomir Hubak

PROGRAM

- 18,00–18,05 Pozdravna riječ
prof. dr. sc. Mirjana Hruškar, prorektorica Sveučilišta u Zagrebu
akademik Marko Pećina, tajnik Razreda za medicinske znanosti HAZU
Dražen Barišić, gradonačelnik Velike Gorice
prim. dr. Vera Kartalinić Janković, pomoćnica ministra, Ministarstvo zdravstva
- 18,05–18,10 Uvod u Simpozij
akademik Željko Cvetnić, voditelj Zavoda HAZU, Velika Gorica
- 18,10–18,25 **prof. dr. sc. Mirjana Kujundžić Tiljak**,
Škola narodnog zdravlja "Andrija Štampar", Zagreb
Andrija Štampar i Škola narodnog zdravlja - od ideje do prakse
- 18,25–18,40 **prof. dr. sc. Željko Dugac**, HAZU, Zavod za povijest i filozofiju
Rockefellerova zaklada, zdravstveno prosvjeđivanje i Mracilin
- 18,40–18,50 **Glazbena točka KUD „Dučec“ Mracilin**
- 18,50–19,05 **dr. sc. Suzana Leček**, znanstvena savjetnica,
Hrvatski institut za povijest
Hrvatsko selo u međuratnom razdoblju
- 19,05–19,20 **prof. dr. sc. Tihana Petrović Leš**,
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Škola narodnog zdravlja i kulturna baština sela
- 19,20–19,35 **akademik Željko Cvetnić**, Zavod HAZU, Velika Gorica
Bolesti životinja i veterinarstvo tijekom asanacije Mracilina
- 19,35–19,50 Rasprava
20,00 Domjenak u društvenom dom

Selo Mraclin i Andrija Štampar – susret lokalnog i globalnog

Željko Cvetnić¹ i Željko Dugac²

¹Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU, Velika Gorica;

²HAZU, Zavod za povijest i filozofiju znanosti, Odsjek za filozofiju znanosti;

UVOD

Seoska sredina između dva svjetska rata uglavnom je bila obilježena životom u kojemu su se poštovale određene već naslijeđene norme ponašanja, koje se stoljećima nisu mijenjale. Takvo okruženje nije bilo naklonjeno novim spoznajama i promjeni ukorijenjenih običaja koje su remetile njihov uobičajeni životni ritam. Za pokretanje bilo kakvog razvojnog procesa trebalo je pripremiti teren na kojemu će se djelovati, upoznati životne prilike na selu, seoski život, shvaćanja, navike i običaje te socijalne, gospodarske i kulturne čimbenike koji vladaju na selu. Nepodnošljive zdravstvene prilike kakve su bile prije Prvoga svjetskog rata, nakon rata još su se pogoršale. U našim je krajevima vladalo siromaštvo, opasne zarazne bolesti, a osobito su umirala mala djeca. Mraclinu je, kao i mnogim drugim dijelovima Europe, trebala pomoć za uklanjanje problema i poboljšavanje uvjeta života i rada. Tuberkuloza je bila osobito česta bolest od koje su umrli mnogi mladi lju-

di, a smrtnost su uzrokovale i druge bolesti, poput velikog kašlja, trbušnog tifusa, šarlaha, difterije, pjegavca i dr. Zaraze, kao i većinsko seosko stanovništvo, loša gospodarska situacija kao posljedica velikog rata, a kasnije i velika svjetska gospodarska kriza krajem dvadesetih i početkom tridesetih, nepismenost, zdravstvena neprosvijećenost bile su neizbježne činjenice u kreiranju budućnosti naroda. Razdoblje nakon Prvoga svjetskog rata obilježeno je posve novom zdravstvenom politikom koja je u središte zanimanja stavila rješavanje javnozdravstvenih problema i preventivu. Dolazak Andrije Štampara 1919. na važan položaj u Ministarstvo narodnog zdravlja omogućio mu je znatan utjecaj na oblikovanje zdravstvene strukture nove države. Oblikovao je jedan novi zdravstveni sustav koji će se za njegova djelovanja od 1919. do 1930. toliko razviti da će svojom organiziranošću, djeltvornošću i originalnošću postati uzorom brojnim zdravstvenim administra-

cijama u Europi i svijetu. U novim uvjetima u kojima je trebalo brzo reagirati i spriječiti veće širenje epidemije nije bilo vremena čekati s dugim teoretiziranjima i ispitivanjem, već je trebalo hitno djelovati. Trebalo je usmjeriti pozornost na preventivnu stranu medicine i socijalne čimbenike koji su u svakodnevnom životu bili odgovorni za izloženost uzročniku i njegovo daljnje širenje. Progresivne ideje socijalne medicine težile su temeljitoj promjeni u odnosu društva spram zdravlja i bolesti te mijenjanju društvene uloge medicine i njezinih predstavnika. Štampar u središte svoje idejne osnove postavlja promatranje društva kao organizma, njegovu socijalnu uzročnost bolesti, socijalnu patologiju i socijalnu terapiju. Po njemu pitanja narodnog zdravlja nisu monopol samoga liječnika, već širih društvenih skupina. Njegovo glavno mjesto djelovanja jest prostor gdje ljudi žive i rade, a gospodarstvo i zdravlje ljudi usko su povezani. Štampar je stvarao novi i originalni sustav koji ne da je bio novost na području Kraljevine SHS nego i u svjetskim razmjerima.¹

Samo dan nakon otvaranja Škole narodnog zdravlja u Zagrebu, 4. listopada 1927. gosti, koji su sudjelovali na otvorenju Škole posjetili su Mraclin, gdje se obavljala asanacija sela koja je bila Štamparov projekt, uz potporu Rockefellerove fondacije. Glavni izaslanik za Europu, tada i potpredsjednik Rockefellerove fondacije Selskar Gunn i ostali članovi delegacije bili su oduševljeni radom i rezultatima na asanaciji sela kao i ostalim djelatnostima vezani-

ma na javnozdravstveni rad i sve što je učinjeno u tome mjestu. Lokalni projekt asanacije sela Mraclin, od ideje Andrije Štampara do provođenja i realizacije projekta koji su provodili njegovi najbliži suradnici (inž. Milivoj Petrik, dr. Josip Rasuhin, dr. Drago Chloupek, dr. Šime Debelić) iz Škole narodnog zdravlja, ostavili su dubok trag u razvoju sela Mraclin, ali i šire zajednice. Naprasnim odlaskom iz Ministarstva narodnog zdravlja 1931. godine Štampar se pridružio javnozdravstvenim projektima u Kini koje je vodio Selskar Gunn te se njihovo zajedničko djelovanje nastavlja. Iz Štamparovih se izvještaja moglo zaključiti da su aktivnosti koje su se provodile u Kini bile iznimno slične onima koje su se dvadesetih godina XX. stoljeća zbivale u Jugoslaviji. Takvi su projekti u zemlji, poput onoga u Mraclinu, bili svojevrsna proba za nastup na velikom globalno prostoru poput Kine, koja je tada bila najveća poljoprivredna zemlja na svijetu. Interes za javnozdravstveni projekt asanacije sela Mraclin nije još godinama jenjavao pa su ga sljedećih godina posjećivale različite strane delegacije. George Strode predstavnik Rockefellerove fondacije, koji je naslijedio Gunna na poslovima u Europi, u lipnju 1930. godine ponovno je obišao Mraclin. Posljednji posjet predstavnika Rockefellerove fondacije bio je u srpnju 1939. godine, kada je uz posjet Školi narodnog zdravlja predstavnik fondacije Andrew Warren posjetio i Mraclin.¹

Jedan od prvih velikih zajedničkih, timskih programa Škole narodnog zdravlja krajem 1920-tih bio je projekt prove-

den u turopoljskom selu Mraclin. To je bio model i dokaz izvrsne suradnje stručnjaka i lokalne zajednice na rješavanju higijensko-zdravstvenih problema na jednom mjestu. U to je vrijeme selo Mraclin postalo ogledno mjesto ili ogledni primjer za propagandu, kako su to tada zvali, u koje su dolazili stručnjaci iz različitih zemalja svijeta na edukaciju o najpogodnijim metodama higijensko-zdravstvenog rada u seoskim zajednicama. Primijenjena je bila kombinacija zdravstvene skrbi, zdravstveno prosvjetnog rada i sanitarno tehničkih zahvata, uz stalno testiranje metodike rada i njihovo usavršavanje, što je bila jedna od svrha programa. Stvaranje seoskog asanacijskog odbora kojeg je či-

nilo devet mraclinaca te dr. Rashudin i ing. Petrik, osigurana je aktivna suradnja s narodom. U radu su sudjelovala sva odjeljenja Škole i Higijenskog zavoda, a nosioci su bili Odjel za socijalnu medicinu (Rasuhin, Chloupek) i Tehničko odjeljenje (Petrik). Kolika se zapravo važnost davala tome projektu govori i podatak da je u samom početku projekta u Mraclin došao i dr. Andrija Štampar, u svojstvu načelnika Ministarstva narodnog zdravlja, zapravo inicijator takvog projekta sveobuhvatne asanacije sela u pratnji direktora Higijenskog zavoda sa Školom narodnog zdravlja dr. B. Borčićem i voditeljem Odjela za socijalnu medicinu Škole dr. J. Rasuhinom.²

SELO MRACLIN

Mraclin pada u najstarija turopoljska sela. Njegovo ime susrećemo već u najranijoj povijesti Turopolja. U dokumentu iz godine 1249. u kojemu se opisuju granice (međe) Turopoljskog Luga između pojedinih međaša, koje Stefan, tadašnji ban cijele Slavonije, a tada je Turopolje pripadalo u tu hrvatsku zemlju, priznaje kao vlasništvo pojedinim velikašima, spominje se i zemlja Mraclin (*terra Mrascin*). Godine 1255. u dokumentima se već piše zemlja Mrachlyn i voda Obdina (*aqua Oudina*). Ime sela različiti izvori različito nazivaju, poput Mrascin, Mrachlin, Merclin, Mrwchlin, Mraczlyny i slično.

Po svoj je prilici nastalo od Martin ili Mracel (Martinus, Marcellius). Prvi stanovnici Mraclina spominju se u dokumentima iz 1258. godine. Kako Laszowski 1910. godine navodi, kralj Stjepan 1272. godine potvrdio je plemstvo Mraclincima, čime je ono za uvijek bilo osigurano. Godine 1417. spominju se u Mraclinu prva imena, koja se mogu smatrati prezimenima. U popisu kuća plemića u Turopolju, kojim je obuhvaćeno 489 kuća iz 1773. godine, u Mraclinu se spominje 38 plemićkih kuća.³ Habsburška Monarhija izgradila je prugu između Zidanog Mosta, Zagreba i Siska, čija je pružna trasa prolazila kroz

Mraclin. Početkom listopada 1862. godine počelo je prometovanje vlakova. Prema shematizmu Zagrebačke biskupije iz 1909. Mraclin je imao 1111 stanovnika. Godine 1926. Mraclin je bio tipično patrijarhalno, ali zdravstveno, higijenski i ekološki zapušteno turopoljsko selo, krasnih drvenih kuća (čarda-

ka), s oko 180 kuća, crkvom i školom, s velikom barom usred sela, uz nekoliko manjih, neuređenih za kišnih dana blatnih ulica, s plitkim otvorenim zdencima smještenim u dvorištima nedaleko kuće, neograđenih gnojnica, svinjcima i stajama. Dominantne su bile crijevne bolesti i tuberkuloza.² (slika 1).

SLIKA 1. Mraclin prije asanacije (susretljivošću Stjepana Kosa, prof. iz Mraclina)

OD IDEJE DO PROJEKTA

Nakon Prvoga svjetskog rata gospodarska je situacija bila iznimno teška, vladala je općenita neprosvijećenost stanovništva, slaba prehrana, harale su zarazne bolesti, poput tuberkuloze, spolnih bo-

lesti te crijevnih zaraznih bolesti. Takvo je stanje prouzročilo siromaštvo uz veliku brojnost djece te slabo poznavanje zdravstvene kulture. Živjelo se i radilo na način koji se stoljećima nije mijenjao.

Liječnička skrb bila je dostupna samo bogatima. Osobito je velika smrtnost bila u djece. Upravo je tada i u tim teškim okolnostima Andrija Štampar započeo s radom 1919. godine u novoosnovanom Ministarstvu narodnog zdravlja, kao načelnik Higijenskog odjela. Osnovna ideja kojom se rukovodio prilikom reorganizacije javnozdravstvene službe temeljila se na idejama socijalne medicine. Tada su to bile progresivne ideje koje su težile korjenitoj promjeni u odnosu društva spram zdravlja i bolesti te

mijenjanju društvene uloge medicine i njihovih predstavnika. Pitanjem narodnog zdravlja mora se boriti šira društvena zajednica, to nije briga ili monopol samoga liječnika. Liječnik je i socijalni radnik te ne smije materijalno ovisiti o bolesniku. Isto tako ne smije činiti razliku između imućnih i siromašnih. Liječnik također treba biti i narodni učitelj. Njegovo je glavno mjesto djelovanja prostor gdje ljudi rade i žive, a ne izdvojeno u laboratorijima i ordinacijama.¹

DR. ANDRIJA ŠTAMPAR

Andrija Štampar (slika 2) rođen je 1. rujna 1888. u Brodskom Drenovcu. Završio je gimnaziju u Vinkovcima 1906. godine, a studij medicine na Sveučilištu u Beču 1911. godine. Godine 1912. službovao je u Gradskoj bolnici u Karlovcu, a od 1913. do 1916. kao općinski liječnik u Novoj Gradišci. Prvi svjetski rat dovodi ga u Sisak, gdje je liječnik u 27. domobranskoj pješačkoj pukovniji, potom u zarobljenički logor u Mauthausenu. Godine 1918. nakratko se vratio na staru dužnost u Novu Gradišku.

Nakon postavljanja 1918. za zdravstvenoga savjetnika pri Povjereništvu za socijalnu skrb u Zagrebu, u svibnju 1919. imenovan je načelnikom Odjela za rasnu, javnu i socijalnu higijenu pri Ministarstvu narodnog zdravlja u Beogradu. Idućih 12 godina njegova je karijera usko prepletena s iznimnim pomacima

u području javnoga zdravstva u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji. Osnovao je, pokrenuo, supokrenuo ili imao bitnoga udjela u utemeljenju dvjesto pedeset higijenskih ustanova, po-

SLIKA 2. Andrija Štampar (1888.– 1958.)

put Centralnog higijenskog zavoda u Beogradu i Higijenskog zavoda sa Školom narodnog zdravlja u Zagrebu (1927.), 34 dispanzera za tuberkulozu, mnoštvo školskih poliklinika, ambulante za trahom i venerične bolesti, bakterioloških stanica, epidemioloških zavoda, mnogobrojnih zavoda za malariju i druge tropske bolesti, ustanove za dojenčad i malu djecu i različite druge socijalno-medicinske ustanove. Intenzivno je surađivao sa Zdravstvenom organizacijom Lige naroda kao i s Rockefellerovom zakladom, koja je zahvaljujući njemu usmjerila u Kraljevinu velika novčana sredstva. To je i omogućilo otvaranje središnjih higijenskih ustanova, slanje stipendista u inozemstvo te posjete inozemnih stručnjaka. Povjerenje inozemnih institucija bilo je povjerenje u Štampara, njegove sposobnosti i poštenje. No, gradeći medicinu koja služi narodu i osigurava pravo na zdravlje svakom čovjeku, bez obzira na imovinski i društveni položaj, Štampar je stvorio oporbu mnogih, poglavito u liječničkim i ljekarničkim krugovima. Godine 1930. degradiran je na položaj generalnog inspektora za higijenu pri Ministarstvu socijalne politike i narodnog zdravlja, a 1931. godine je u naponu životne snage umirovljen.

Uspone i padove doživio je i u sveučilišnoj karijeri. Godine 1922. počeo je predavati socijalnu higijenu na Medicinskom fakultetu u Zagrebu, gdje je te godine postao izvanrednim sveučilišnim profesorom, 1930. izabran je za redovitoga profesora higijene i socijalne medicine, no Beograd izbor nije potvrdio sve

do 1939. Štampar se zbog takvih okolnosti okreće međunarodnoj javnozdravstvenoj zajednici, odlazi iz domovine i u nju se samo povremeno vraća. Kao stručnjak Zdravstvene organizacije Lige naroda 1931. kreće najprije u SAD, gdje ga je ugostila Rockefellerova zaklada, a Liga mu je povjerila različite zadaće. Nakon toga tri puta je boravio u Kini: prvi put 1932., kad pomaže kineskoj upravi u suzbijanju zaraznih bolesti nakon velikih poplava; drugi put 1933. do 1934. godine, kad obilazi velik dio Kine i kao stručnjak za higijenu i obnovu sela predlaže mjere za unapređenje zdravstvenih i higijenskih prilika, pomaže u osmišljavanju socijalnog i zdravstvenog programa; treći put 1935. i 1936. još jednom obilazi kineske pokrajine. U međuvremenu je kao predavač o higijeni i socijalnoj medicini 1932./33. Obišao mnoga europska sveučilišta, higijenske zavode i škole narodnog zdravlja. Polovicom 1936. godine na poziv Lige naroda sudjeluje na sjednicama Higijenskog odbora u Moskvi, obilazi Lenjingrad, Kavkaz, Gruziju, istočnu obalu Crnoga mora i Ukrajinu. Generalni tajnik Lige naroda nudi mu u listopadu 1936. položaj eksperta u službi Higijenskoga odbora u Ženevi, što Štampar prihvaća. Tijekom 1936. i 1937. putuje po Europi, proučava higijenske zavode i škole narodnog zdravlja. Godine 1938. opet putuje u SAD te na poziv Rockefellerove zaklade predaje na više sveučilišta u SAD-u i Kanadi. Godine 1939. imenovan je redovitim profesorom na katedri higijene Medicinskog fakulteta u Zagrebu, a školske godine 1940./41. izabran je i za

dekana. Ratne 1941. umirovljen je kao redoviti sveučilišni profesor te zatvoren i interniran u Graz sve do 1945. Godine 1945. vraća se u Zagreb i preuzima dužnost profesora higijene i socijalne medicine na Medicinskom fakultetu, 1945. - 1946. rektor je Sveučilišta u Zagrebu, a 1952. - 1957. dekan Medicinskog fakulteta. Predsjednik je Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti od 1947. do 1958. godine.

Od 1945. radi na osnivanju Svjetske zdravstvene organizacije. Na konferenciji Ujedinjenih naroda u Londonu 1946. godine izabran je za prvog potpred-

sjednika Ekonomskog i socijalnog vijeća. Tada postaje i članom Pripremnog odbora za stvaranje Svjetske zdravstvene organizacije. U lipnju i srpnju 1948. godine Štampar je predsjednik Prve svjetske zdravstvene skupštine u Ženevi. Najveće međunarodno priznanje za zasluge na polju socijalne medicine dobio je 1955., kad mu je na Osmom redovitom zasjedanju Svjetske zdravstvene organizacije u Meksiku dodijeljena Nagrada Leon Bernard, najveće međunarodno priznanje za zasluge na polju javnoga zdravstva. Umro je u Zagrebu 26. lipnja 1958.^{4,5}

POČETAK ASANACIJE MRACLINA

Sredinom dvadesetih godina XX. stoljeća pružila se prilika da se vrlo loše zdravstveno i životno stanje izmijeni. Zahvaljujući Rockefellerovoj fondaciji iz SAD-a i dr. Andriji Štamparu koji ga je izabrao, upravo je Mraclin bio dio projekta koji će dobiti lijepi dom, zdravstvenu stanicu, higijenske bunare, crpke s čistom i pitkom vodom, uređenjem nogostupa, uređenjem gnojnica i zahoda i drugo. Vjerodostojne podatke imamo u rukopisu Josipa Zrnčića, stvarnoga svjedoka prvih koraka asanacije u Mraclinu i polaznika tečaja Seljačkog sveučilišta u Higijenskom zavodu sa Školom narodnog zdravlja 1928./29., koji je sačuvala i objavila njegova kći Božica Krznarić, rođ. Zrnčić, dipl. pravica. Rukopis je objavljen 1993. godine u časopisu *Luč* (broj

1–2, str. 32–33), glasilu Matice Hrvatske – ogranak Velika Gorica pod naslovom: *Asanacija u Mraclinu*. U članku je navedeno sljedeće: "Dana 15.10.1926. godine došla su u Mraclin ambulanta kola sa liječnikom i sestrom pomoćnicom. Nalijepili su po kućama oglase kojima pozivaju stanovnike Mraclina da idući dan u 6 sati navečer dođu u školu, gdje će im se objasniti zašto su došli u Mraclin. U školu su došli svi, i staro i mlado, tako da nisu svi ni stali u prostoriju, već su stajali po hodnicima i pod prozorom, kako bi mogli čuti sto se govori. Točno u šest sati došla su gospoda: dr. Borčić – direktor Higijenskog zavoda, dr. Rasuhin i dr. Hribar – naš kotarski liječnik koji je predstavio gospodu liječnike iz Zagreba i pozdravio Mraclince. Pojasnio je da će

od sada pa na dalje, svaki dan u Mraclinu u školi biti liječnik i medicinska sestra, koji će svaki dan od osam sati ujutro do četiri sata poslije podne pregledavati i liječiti sve, i djecu i odrasle, i ne samo iz Mraclina, nego iz cijele okolice.“⁶[...]

Tako je i bilo, nešto prije snimanja terena i građevinskih radova, u kasnu jesen 1926. Krenuo je zdravstveno prosvjetni propagandni rad kroz rad u ambulanti improviziranoj u školi, koju su vodili dr. Rasuhin, kasnije dr. Mikulić, pa dr. Švalka i medicinska sestra. Na pregled su dolazili ljudi iz cijeloga velikogoričkog kotora. Ubrzo nakon liječnika stigao je i vete-

rinar dr. Šime Debelić, koji je vodio veterinarsku ambulantu. Dr. Debelić bio je stipendist Rockefellerove fondacije te je bio na izobrazbi iz veterinarske epidemiologije 1926./1927. Uz brojne konje, krave, svinje i perad, pojavljivale su se i zarazne bolesti životinja. Osobito je harala kuga u svinja, bedrenica i metiljavost u goveda i kolera u peradi. Otvorena je i poljoprivredna stanica koju je vodio ing. Stevo Račić, a počela su predavanja s različitim temama iz područja medicine, veterine, agronomije i opće kulture, te od 1927. godine dodatno kroz domaćinske (Ani Papailiopulos) i tkalačke tečajeve (Pavao Trojan).² (slika 3)

SLIKA 3. Cijepljenje kokoši i krava (susretljivošću Stjepana Kosa, prof. iz Mraclina)

U proljeće 1927. godine, najavivši svoj dolazak osam dana prije, u Mraclin stiže dr. Andrija Štampar. Svoj je sastanak zakazao blizu velike bare u selu, koja se zvala Krka (slika 4), a ne u školi ili u vatrogasnom domu, što je pobudilo dodatnu znatiželju. Dr. Štampar, sa svojim

suradnicima dr. Borčićem i dr. Rasuhinom, stigao je u 10 sati zakazanog dana u Mraclin, gdje su ga dočekali svi Mraclinci. Stao je na valjak kojim je bio u „Krki“ i kojim se valjao kukuruz u proljeće te, kako navodi zapis Josipa Zrnčića, započeo svoj govor: “Dragi moji

SLIKA 4. Krka – velika bara usred Mraclina (susretljivošću Stjepana Kosa, prof. iz Mraclina)

Mraclinci, drago mi je što ste se odazvali u tako velikom broju i lijepo vas pozdravljam. Ja sam Andrija Štampar, izaslanik Jugoslavije u "Ligi naroda" u Parizu, a poslan sam tamo od naše vlade, da zastupam našu zemlju u pogledu zdravstva. Prošle zime održana je u "Ligi naroda" velika sjednica na kojoj se raspravljalo o podjeli novca "Rockefellerove zaklade". Bilo nas je iz cijelog svijeta – više sirotinje nego bogatih. Trebalo se oštro boriti da se dobije što više iz te zaklade. Hvala Bogu, uspio sam i dobit ćemo novac, jer sam im objasnio kako imamo malo bolnica i ostalih zdravstvenih ustanova, pokazao sam cijelom svijetu statistiku rađanja i umiranja kod nas. Nažalost postotak umiranja je zastrašujući,

nabrojio sam kakve sve bolesti haraju kod nas i da smatram da se ne može dopustiti da jedna zemlja u središtu Evrope umire od zaostalosti. Posebno bi želio da zdravstveno prosvjećivanje dođe i u naša sela, da se i naš seljak makne sa mrtve točke. Evo, tu na pragu Zagreba, u cijelom Velikogoričkom kotaru samo je jedan liječnik, moj školski kolega dr. Nikola Hribar. Kad god dođem iz Pariza ja ga posjetim, a on mi priča o bolestima i zarazama koje tu vladaju, a dragi Mraclinci kod vas u Mraclinu je najgore, upravo radi ove ružne, zelene kaljuže "Krke", koja je izvor svih zaraza i bolesti, a posebno TBC-a. Dragi Mraclinci, dobro slušajte što ću vam sada reći. Upravo vi ste dobili jedan dio Rockefellerove fon-

dacije, i zato odmah treba preći na posel. Prvo, treba zavezovati ovu baru "Krku", a na tom mjestu ćemo sagraditi lijepi dom i zdravstvenu stanicu, koja će biti centar zdravstvenog prosvjećivanja. Drugo, u svakoj kući izgradit će se higijenska gnojnica i zahod, izgradit će se higijenski bunari – pumpe sa čistom pitkom vodom, uredit će se nogostupi i odvodni kanali da ne gazite blato, a

uvest će se red i čistoća u kuće kako bi smanjili te silne zaraze i bolesti. Molim vas da slušate ljude koji će od sada dolaziti u Mraclin i koji će vam pomoći da higijenski i zdravo živite i na selu. Sav građevinski materijal, prijevoz materijala i svi stručnjaci bit će besplatni, a vi ćete dati samo radnu snagu. Jeste li za to "jesmo", vikali su svi, jedva čekajući da se riješe ružne "Krke"⁶ [...]

POČETAK GRADNJE INFRASTRUKTURE U MRACLINU

Već iduće nedjelje došli su inž. Petrik i dr. Rasuhin i u školi je održan prvi sastanak o početku radova. Inženjer Petrik vodio je stručne poslove te je predložio i način rada. Selo će se podijeliti na osam rajona, a svaki je imao svog povjerenika i njegova zamjenika. Osnovan je Asanacijski odbor koji su činili Janko Matanović (Firel), Franjo Galeković (Pušaneć), Stjepan Križanić (Števec Pepin), Imbro Kos (Sudec Štefekov), dr. Josip Rasuhin, Stjepan Cvetnić (Pepa Rožičov), Stjepan Majsec (učitelj u Mraclinu), Josip Galeković (Načelnikov), Lacko Štuban (Musekov), Pavao Kovačić (Maleni), Mijo Kos (Miškec) i Stjepan Crnić (Štefan Črničov) (slika 5).

Prvi je radni zadatak bio istovar materijala koji će dolaziti željeznicom izravno u Mraclin. Odmah su određeni ljudi koji će obavljati stanovite poslove na zajedničkom radu (miješanje betona, kopanje graba, utovar i dovoz šljunka i pijeska i drugo). Sav šljunak koji je bio potreban

za betoniranje, bio je kopan na šljunčari Zemljišne zajednice Mraclin u Velikim selima. Selo je dalo i dio cigle koja se dovozila konjskom zapregom iz Želima (kraj Novog Čiča). Radovi su počeli u ožujku 1927. godine. Prvo se započelo sa zatrpavanjem Krke. Za dovoz materijala služila je industrijska željeznica

SLIKA 5. Asanacijski odbor u Mraclinu (susretljivošću Stjepana Kosa, prof. iz Mraclina)

SLIKA 6. Štrekica – industrijska željeznica za prijevoz materijala do Krke (susretljivošću Stjepana Kosa, prof. iz Mraclina)

(štrekica), a materijal se dovozio iz Lukačevih laza (danas se tu nalazi ciglana) (slika 6). Inženjer Petrik (slika 7) sa svojim je pomoćnicima odredio geodetske smjernice za gradnju nogostupa, odvodnih kanala, rasporedio mjesta za gradnju desetak higijenskih crpki (Caruelle) i uz nekoliko crpki zidana korita za pranje rublja, domaćinstvima koja su to željela dao je dimenzije i nacрте za gradnju higijenskih gnojnica i zahoda (slika 8, 9, 10) ⁷

Milivoj Petrik, građevinski inženjer, rođen u Irigu (Vojvodina), 28. veljače 1894. godine. Diplomirao je na Građevinskom odsjeku Tehničke visoke škole u Beču 1921., magistrirao na Harvardu 1926. godine. Do 1925. radio je u Gradskom

SLIKA 7. Inženjer Milivoj Petrik (izvor. Cvetnić, S. 2009.)

SLIKA 8. Higijenska crpka (Caruelle) u Mraclinu (susretljivošću Stjepana Kosa, prof. iz Mraclina)

poglarstvu Zagreba, a od 1926. u Higijenskom zavodu sa Školom narodnog zdravlja u Zagrebu kao voditelj Sanitar-

no-tehničkog odjela. Od 20. rujna 1925. do 27. rujna 1926. boravio je na stipendiji u SAD-u i Ujedinjenom Kraljevstvu o sanitarnom inženjeringu, što je financirao Međunarodni zdravstveni odjel Rockefellerove zaklade. Predavao je na tehničkom fakultetu u Zagrebu od 1949., a redoviti profesor postao je 1953. Predavao je i na poslijediplomskim studijima u Zagrebu, Ankari, Napulju i Londonu. Bio je savjetnik Svjetske zdravstvene organizacije u Ženevi od 1929. Bavio se sanitarnom tehnikom i hidrologijom, vodio je terenska, laboratorijska i teorijska istraživanja. Objavio je više knjiga i udžbenika, prijevoda knjiga te znanstvenih radova. Redoviti je član JAZU-a postao 1968. Umro je u Zagrebu 23. kolovoza 1979. godine.^{1,8}

Sresko poglarstvo u Velikoj Gorici broj 3447 od 2. travnja 1928. godine donijelo je odluku koliko metara zemljišnog prostora pojedino kućanstvo treba besplat-

SLIKA 9. Izgradnja pločnika i odvodnog kanala u Mraclinu (oko 1928. godine) (susretljivošću Stjepana Kosa, prof. iz Mraclina)

SLIKA 10. Higijenska gnojnica izrađena u Mraclinu (susretljivošću Stjepana Kosa, prof. iz Mraclina)

no ustupiti u svrhu izgradnje pločnika i odvodnog kanala. Tijekom 1928./1929. godine izgrađeno je oko 2000 metara pločnika, uz pločnike izgrađeno je i 1588 metara betoniranih kanala. Gradnja je trajala sve do 1934. godine. Posao je bio težak i spor jer se sve gradilo ručno, beton se miješao ručno. Gnojnice uz staju grade se prema kubaturi staje i broju stoke. Ukupno su sagrađene 144 gnojnice s rezervoarima za mokraću. Izgrađeno je 11 javnih higijenskih bunara i dva u privatnom dvorištu te dva perila za pranje rublja. Svi su bunari bili 5 metara duboki.⁹

Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja svečano je otvoren 3. listopada 1927. godine. Tada su se na jednom

mjestu okupili brojni stručnjaci za javno zdravstvo iz različitih zemalja svijeta, djelatnici Zdravstvene organizacije lige naroda te djelatnici Rockefellerove fondacije između ostalih i Selskar M. Gunn (slika 11). Selskar M. Gunn bio je glavni izaslanik Rockefellerove fondacije za Europu, od 1926. godine direktor Međunarodnog zdravstvenog odjela u Parizu, a od 1927. godine i potpredsjednik Rockefellerove fondacije. Aktivnost mu je bila vezana do 1932. godine za programe u Kraljevini Jugoslaviji. Gunn se zalagao i za rad na problemima vezanim uz poljoprivredu, primjerice na suzbijanju životinjskih bolesti i razvoju veterinarstva. U Gunnovu je dnevniku zabilježeno da su sljedećeg dana (4. listopada 1927.) strani gosti

SLIKA 11. Selskar M. Gunn bio je glavni izaslanik Rockefellerove fondacije za Europu u vrijeme asanacije Mraclina (izvor: The Rockefeller foundation, A digital history)

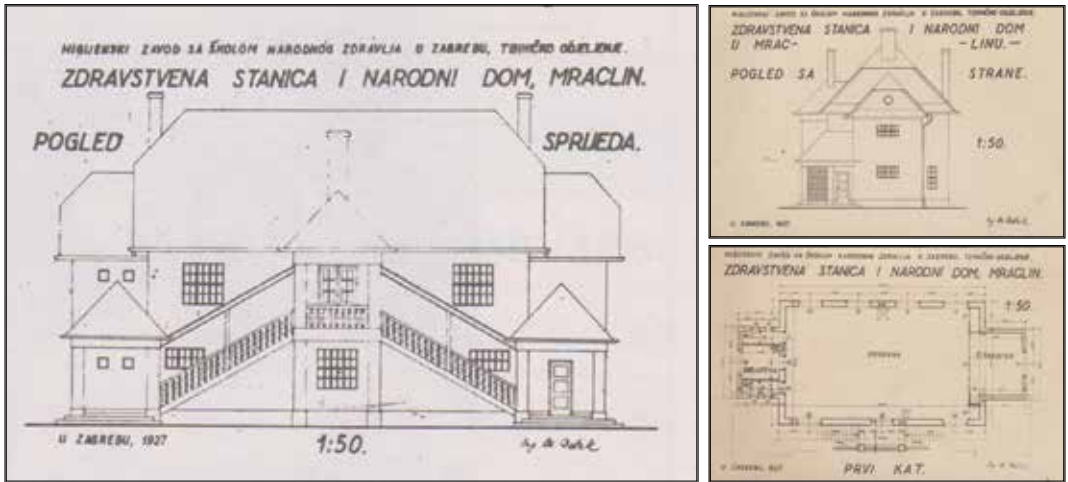
posjetili selo Mraclin. Gunn je bio oduševljen radom na asanaciji te svime onime što je bilo vezano za javnozdrav-

stveni rad i što je načinjeno u tom malom mjestu. Gunnova zaduženja krajem 1929. i početkom 1930. godine postupno preuzima George Strode. On je isto tako već posjetio Mraclin prilikom otvorenja Škole u Zagrebu 1927. godine. U lipnju 1930. godine ponovno je obišao Mraclin te se vrlo pozitivno izrazio o aktivnostima koje se tamo provode i napretku koji je načinjen od 1927. godine, kad je posljednji put posjetio to mjesto. Sestra pomoćnica, inače stipendistica Međunarodnog zdravstvenog odjela, koja je bila u Mraclinu, pokazala je Strodeu brojne primjere napretka u pojedinim domaćinstvima te poseban entuzijizam i razumijevanje posla koji obavlja. Posljednji posjet predstavnika Rockefellerove fondacije bio je u srpnju 1939. godine, kada je Školu narodnog zdravlja posjetio Andrew J. Warren, a među ostalim događanjima bio je organiziran i posjet Mraclinu.¹

IZGRADNJA ZDRAVSTVENE STANICE U MRACLINU

Nakon što je Krka zatrpana došlo je 12 kvalificiranih zidara i počeli su s gradnjom doma i zdravstvene stanice. Izgradnja Zdravstvene stanice ili *Zgrade*, kako su je Mraclinci nazivali, bio je najvažniji zahvat tijekom asanacije. Zgrada je nalikovala seoskim čardacima i uklapala se u sredinu u koju je smještena.⁹ (slike 12 i 13).

Izgradnja *Zgrade* trajala je do kraja 1929. godine. U prizemlju *Zgrade* otvorena je Zdravstvena stanica, opremljena potrebnim namještajem i osnovnom opremom potrebnom za pregled bolesnika i manje kirurške zahvate, zatim čekaonica za bolesnike s nekoliko klupa, stan za sestru s kuhinjom i toaletnim prostorom. Osim toga, u prizemlju se nalazila i

SLIKA 12. Nacrt Zdravstvene stanice u Mraclinu (izvor: Kos, S. 1993.)

SLIKA 13. Zdravstvena stanica u Mraclinu - Zgrada 1930. godine (susretljivošću Stjepana Kosa, prof. iz Mraclina)

kupaonica s četiri tuša te prostorija za crpku i bojler za vruću vodu, peć za zagrijavanje vode i čekaonica za kupače. Treba napomenuti da je kupaonica bila javna, za selo i okolicu. Oko zgrade s prednje strane bio je prostrani park, a iza je bio veliki vrt. U gornjem katu *Zgrade*, koji je nazvan *sala*, održavala su se predavanja, različite priredbe, a osobito su se često prikazivali zdravstveno-odgojni filmovi.^{9,10,11}

Početkom 1930. započela je s radom Zdravstvena stanica s ambulantom. U Zdravstvenoj stanici (ambulantni) svakoga su radnog dana radili liječnik i sestra pomoćnica. Ambulanta je imala dvije stalne sestre (Draga Švent i Zlata Kalay, kasnije Anđela Lovreković) i liječnika sa Škole narodnog zdravlja (dr. Chloupek – opća praksa, pa dr. Zrinščak).² Pregledi i liječenje nisu se naplaćivali. Kad se pročulo o radu ambulante, u Mraclin su dolazili ljudi iz mnogih okolnih sela, pa čak iz Posavine, Vukomeričkih gorica i Siska. Za popularizaciju ovoga rada bio je vrlo zaslužan dr. Drago Chloupek. Ambulan-

ta je radila od 7 ujutro do 19 sati navečer, uz jedan sat odmora za objed. Dnevno ju je pohodilo 100 do 120 pacijenata. U prizemlju se nalazio i prostor gdje su se obavljali rendgenski pregledi. Uz rendgenski aparat tu je bio i generator jer nije bilo struje. Prvih su godina gotovo svi mještani bili jednom godišnje pregledani, a na temelju rendgenskog nalaza liječnik je sve sumnjive pacijente pozvao bi na dodatni pregled, a tako otkriveni tuberkulozni bolesnici upućivali su se na daljnji postupak liječenja, obično u Brestovac na Sljemenu ili Klenovnik u Zagorju.^{9,11} Dva puta tjedno su dolazili i specijalisti za tuberkulozu, dr. Sertić-Ibler, dr. Janović, i od 1933. Do 1941. dr. Malojčić kao i zubar dr. Fodor. Od drugih (indirektnih akcija) to je bio osnutak ženskog društva narodnog zdravlja, razvoj tkalačke kućne radinosti, poticanje pjevačkog društva „Kopač“, zatim „Državna dječja kolonija u Mraclinu“ za višegodišnji prihvrat napuštene djece u obitelji od 1930. do 1951. godine pod nadzorom stanice.²

PROSVJEĆIVANJE (tečajevi, predavanja filmske propagandne projekcije)

U kasnu jesen i zimu, kad su prestali građevinski radovi, počela su predavanja i tečajevi. Osobito su bili zanimljivi i iznimno posjećeni tečajevi iz domaćinstva, namijenjeni domaćicama, mladim ženama i djevojkama. Tečaj bi trajao dva tjedna s 10 do 14 polaznica u pojedinoj

skupini. Program tečaja sadržavao je poduku iz kuhanja, ali i mnoge upute važne u vođenju domaćinstva. Prvi su se tečajevi održavali u školi u Mraclinu, a kasnije u novosagrađenoj zgradi, vodila ih je sestra pomoćnica Ani Papailopulos. U programu domaćinskog tečaja

bila su predviđena predavanja i o ostalim važnim stvarima potrebnima za vođenje domaćinstva na selu. Teme su bile općenito o prehrani, hranidbenoj i zdravstvenoj vrijednosti pojedinih jela, ponašanju za stolom tijekom jela i slično. Govorilo se zatim o higijeni prehrane, bolestima koje mogu biti uvjetovane lošom prehranom, o njezi djece, njezi bolesnika, o osobnoj higijeni, prvoj pomoći, povrtlarstvu, konzerviranju hrane, mljekarstvu i ponašanju u društvu. Osim toga, održavali su se i drugi oblici poduke.¹⁰ (slika 14).

Chloupek, Drago, liječnik higijeničar (Šoštanj, Slovenija 9. kolovoza 1899.)

Medicinu je studirao u Zagrebu, Krakovu i Grazu do 1925. godine. Od 1926. do 1927. radio je u Epidemiološkom zavodu u Zagrebu. Bio je upravitelj Doma narodnog zdravlja u Prištini (1928. do 1932.), a zatim je od 1940. u Školi narodnog zdravlja vodio Odsjek za nastavu i propagandu. Preko Seljačkog sveučilišta organizirao je higijensko-domaćinske tečajeve na selima. Objavio je niz članaka i knjiga iz područja zdravstvenog prosvjećivanja, a sa snimateljem A. Gerasimovom snimio je oko 35 zdravstveno-prosvjetnih i dokumentarnih filmova (ističe se *Jedan dan u turopoljskoj zadruzi*, 1933. godine).¹²

SLIKA 14. dr. Drago Chloupek na Zgradi tijekom predavanja (susretljivošću Stjepana Kosa, prof. iz Mraclina)

Na gornjem katu Zgrade, nakon što je ona završena, često su se održavala predavanja, razne priredbe, igrokazi, a osobito su se često prikazivali zdravstveno-odgojni filmovi. Predavanja su najčešće držali liječnici ili sestre, ali i ostali stručnjaci poput veterinara, agronoma, stručnjaka iz područja voćarstva i vinogradarstva, povrtlarstva, te su često prikazivani i zdravstveno-prosvjetni filmovi. Izvrsno su bili posječeni filmovi koji su se pripremali u Školi narodnog zdravlja s ciljem zdravstvenog prosvjećivanja. Prikazivani su se i filmovi snimljeni o samoj asanaciji u Mraclinu. Snimljeni su prvi asanacijski radovi u Mraclinu za Ligu naroda 1928. godine. Važno je spomenuti nijemi film *Jedan dan u turopoljskoj zadruzi* s izvornim tekstom i scenarijem koji je napisao

Drago Chloupek na turopoljskim kajkavskom govorom kao među tekstom, koji prikazuje život u seoskoj obiteljskoj zadruzi s kraja XIX. stoljeća kako su ga se sjećali posljednji njezini živući članovi.¹¹ Film je sniman u Mraclinu, svi su glumci bili iz Mraclina. Tijekom snimanja filma sve su potrebne rekvizite prikupljali mještani, a snimao se u originalnim kućama i prostorima u Mraclinu. Dr. Chloupek je svakodnevno dogovarao i određivao dužnosti za sljedeći dan.⁹ Film je snimio 1933. Gerasimov, a nagrađen je prvom nagradom na festivalu etnografskoga filma 1960. u Firenzi. Aleksandar Gerasimov, hrvatski filmski redatelj, konstruktor i fotograf ukrajinskog podrijetla, od 1930. do 1960. bio je snimatelj Škole narodnog zdravlja.¹³ (slika 15).

SLIKA 15. Prizor iz filma *Jedan dan u turopoljskoj zadruzi* snimljen 1933. u Mraclinu (izvor. Hrvatska enciklopedija, 2017.)

SELJAČKO SVEUČILIŠTE

Seljačko sveučilište organizirala je Škola narodnog zdravlja 1928. godine na Štamparov prijedlog, a prema uzoru na danske visoke narodne škole za seljake prilagođene našim prilikama. S ciljem što temeljitijeg i što opširnijeg poučavanja iz područja zdravstva i higijene, ali i ostalih znanja potrebnih ljudima na selu. Voditelj Seljačkog sveučilišta bio je dr. Jure Turić, ugledni pedagog i književnik, koji je Seljačko sveučilište vodio 11 godina, do 1940. kada ono prestaje s radom. Nastavnici su bili stručnjaci Škole narodnog zdravlja i Higijenskog zavoda, a učenici su stanovali u Internatu u Mlinarskoj ulici (muški tečaj) ili u Internatu Škole narodnog zdravlja (ženski tečaj). Za potrebe prosvjećivanja seoskog

stanovništva Škola narodnog zdravlja 1929. počinje izdavati zdravstveno-prosvjetni časopis *Narodni napredak*, koji je prije svega bio namijenjen polaznicima Seljačkog sveučilišta, ali i svim ostalim ljudima sa sela.^{2,14} Prvi je tečaj održan 15. listopada 1928. do 15. ožujka 1929. godine. To je bio dulji i složeniji oblik tečaja, a glavna mu je svrha bila obrazovanje seljačkog staleža te oblikovanje osoba koje će se kasnije moći aktivno uključiti kao pomagači u različitim zdravstveno-prosvjetnim i asanacijskim akcijama na selu. Zadaća mu je bila upoznavanje polaznika s vrijednostima znanstvenih dostignuća koja omogućuju racionalizaciju rada, higijenski ispravan način života i drugo. Polaznici Sveučilišta (obično

SLIKA 16. Polaznici tečaja Seljačkog sveučilišta 1928./1929. (susretljivošću Stjepana Kosa, prof. iz Mracлина)

skupina od 30 do 40 osoba), slušali su nastavu o zdravstvenim pitanjima, metodama unapređivanja zdravlja pojedinca i zajednice, zatim pouku o učinkovitijem poljodjelstvu, seoskom gospodarstvu i graditeljstvu. Seljačko sveučilište objedinjavalo je higijensku (ženski tečajevi) i gospodarsku građu (muški tečajevi), ali je kao kompleksniji oblik tečaja obuhvaćalo i odabranu građu iz kemije, fizike, biologije, povijesti, političke ekonomije, matematike, gramatike, likovnih umjetnosti, glazbe i pjesništva. Posebna se pažnja posvećivala anatomiji i fiziologiji ljudskoga tijela te higijeni. Slušala su se i predavanja iz veterine, ratarstva, povrćarstva, livadarstva, voćarstva i stočarstva.¹⁵

Iz Mraclina je prve godine Seljačko sveučilište završilo šest mladića. Bili su to

Josip Zrnčić (izučeni stolar), Lacko Crnić (poljoprivrednik i bačvar), Josip Galeković (Buševčičin) (poljoprivrednik i pučki pisac), Ivan Galeković (trgovac vinom), Nikola crnić (poljoprivrednik) i Lacko Galeković Barberov (poljoprivrednik).¹¹ Osim njih iz Turopolja su tečaj polazila još četiri mladića iz Velike Mlake, dva iz Male Mlake, jedan iz Odre, jedan iz Dوبرanca i dva iz Ščitarjeva.⁶ (slika 16).

Nema dvojbe da je asanacija Mraclina najvažniji događaj u novijoj povijesti tog sela, a jednako je tako važan nezaobilazan segment u projektu koji je idejno osmislio Andrija Štampar i koji su vodili stručnjaci Higijenskog zavoda i Škole narodnog zdravlja u Zagrebu. U tom razdoblju od polovice dvadesetih i u tridesetim godinama XX. stoljeća selo je doživjelo potpunu preobrazbu. Izgrađe-

SLIKA 17. Diploma o završenom tečaju na Seljačkom sveučilištu Higijenskog zavoda sa Školom narodnog zdravlja u Zagrebu (susretljivošću Božice Krznarić rođ. Zrnčić, dipl. pravnice iz Mraclina)

no je oko 2,5 km betonskih nogostupa i otprilike isto toliko betonskih kanala za odvod oborinske vode prema Obdini, izravnavanje krivudavih ulica, proširenju cesta, 11 javnih zatvorenih zdenaca s crpkom na ručni pogon (Caruelle), 99 kućnih zahoda, 144 gnojnice, 2 nove i 3 asanirane staje, 2 nove i 2 asanirane kuće, 2 betonska perila za rublje, ukupno oko 270 objekata. Usred sela na mjestu zatrpane bare podignuta je zgrada Zdravstvene stanice s ambulantom i liječnikom i javnim kupalištem. Uspjeh je zabilježen vrlo brzo, što se

očitovalo u novom izgledu sela, nestanku endemskih crijevnih zaraza, poboljšanju higijenskih prilika i gospodarskom uzletu sela.^{2,9}

Preobrazba se dogodila i u svijesti mještana zbog promijenjenog, znatno poboljšanog pogleda na život, kulturu življenja i stanovanja, obrazovanje i u odnos prema ljudima. Pozitivan odjek i svi postupci (medicinski, građevinski, poljoprivredni i kulturni) koji su se primjenjivali tijekom asanacije sela imali su dalekosežne pozitivne posljedice u Mraclinu.

LITERATURA

1. Dugac, Ž. (2005): *Protiv bolesti i neznanja - Rockefellerova fondacija u međuratnoj Jugoslaviji. Srednja Europa, Zagreb.*
2. Zebec, M., S. Vuletić, A. Budak (1997): *Škola narodnog zdravlja „Andrija Štampar“- 70 godina rada na promicanju zdravlja hrvatskog puka. Sveučilište u Zagrebu. Gandalf d.o.o., Zagreb.*
3. Laszowski, E. (1910.): *Povijest Plemenite općine Turopolja nekoć Zagrebačko polja zvane. Turopoljsko plemstvo, str. 237-257; Mraclin, str. 368-373. Izdavač: Plemenita općina turopoljska. Velika gorica. Svezak 1. pretisak.*
4. Hrvatski državni arhiv (2008): *Andrija Štampar (1888-1958), 120. obljetnica rođenja, 50. obljetnica smrti, 60. obljetnica Svjetske zdravstvene organizacije.*
5. Dugac, Ž., M. Pećina (2008): *Andrija Štampar, Dnevnik s putovanja 1931.-1938. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Škola narodnog zdravlja „Andrija Štampar“, Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Tisak, Srednja Europa, Zagreb.*
6. Krznarić, B. (1993): *Asanacija u Mraclinu. Luč, 1-2, 32-33.*
7. Cvetnić, S. (2010): *Najznačajniji događaj u povijesti Mraclina. Ljetopis Grada Velike Gorice, 7, 169-183.*
8. Petrik, Milivoj, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2017. Pristupljeno 23.8.2018.*
9. Kos, S. (1993): *Asanacija - Vrhunski medicinski i ekološki projekt. U: Mraclin – slike iz povijesti. Izdavač: Glasnik Turopolja. Str. 12-34.*

10. Cvetnić, S. (2008): *Asanacija Mraclina*. Hrvatska revija VIII, 4, 62-70.
11. Cvetnić, S. (2009): *Mraclin kak je negda bilo*. Vlastita naklada, Zagreb.
12. Chloupek, Drago (2017): *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristupljeno 23. 8.2018.
13. Gerasimov, Aleksandar, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2017. Pristupljeno 26.8.2018.
14. Sveučilište u Zagrebu Medicinski fakultet, list Medicinskog fakulteta (2017): *Narodni napredak – časopis Škole narodnog Zdravlja*, 36, 1, 16-19.
15. Dugac, Ž. (2010): *Kako biti čist i zdrav, Zdravstveno prosvjeđivanje u međuratnoj Hrvatskoj*. Srednja Europa, Zagreb.

BILJEŠKE

Foto: Vladimir Vinetić